

NASILJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Andreja
Pšeničny in
Luna Jurančič
Šribar
Inštitut za razvoj
človeških virov

POVZETEK

Vsako družbeno obdobje povzroča psihosomatska obolenja, ki so posledica sinergije med družbenimi razmerami in posameznikovimi lastnostmi.

Zdi se, da je izgorevanje in izgorelost bolezen, ki tako v svojih vzrokih kot tudi v svojih simptomih odslkava duh časa, v katerem živimo. Najbolj želene, podpirane in družbeno sprejete osebnostne lastnosti so lahko hkrati tudi posameznikov »program za samouničenje«.

Obdobje »tekoče moderne«, kot današnje obdobje imenuje Zygmunt Bauman (2002), nas vse bolj prepušča nam samim. Družbene norme in vrednote seveda niso izginile, vendar se vse bolj spreminjajo, saj si moramo sami razviti svoj vrednostni sistem oziroma zgraditi hierarhijo lastnih vrednot. To se dogaja tudi na področju dela, področju, ki nam je dolga leta nudilo občutek varnosti in pomagalo ustvarjati jasno identiteto. Za današnje obdobje so značilni nestanovitna zaposlitev, individualizacija, spremembe vrednot, nezmožnost posameznikovega vplivanja in nadzora nad širšimi družbenimi spremembami, kar se pri posameznikih odraža v nasilju lastne prisile. Najvidnejša oblika nasilja so manipulacije, s katerimi lahko obvladujemo druge tako, da jih ustrahujemo.

Ključne besede: izgorelost, strukturno nasilje, individualizacija, zaposlitev, osebnostna struktura, socializacija, zaposlitev, kapital

Nasilje je lahko telesno, besedno, finančno itd. Pojem *strukturnega nasilja* (angl. structural violence) označuje nasilje, ki je posledica revnih razmer, v katerih so se ljudje znašli zaradi preoblikovanja gospodarskih in družbenih struktur. Pravza-

Sedanje generacije odraslih so se v našem okolju nepripravljene soočile s tranzicijskim obdobjem. Vsak dan se srečujejo z novimi (nasilnimi) zahtevami zasebnega in poklicnega življenja ter z razkorakom vrednostnih sistemov. Izobraževanje odraslih je postalo pomembnejše kot kdajkoli prej, saj je razumevanje procesov, v katerih smo se znašli, ključno za njihovo obvladovanje.

prav ta pojem opiše nasilje, ki ga doživljajo družbeno izločeni.

Izraz »nasilje vsakdanjega življenja« se nanaša na družbene skupine, ki živijo navidez urejeno življenje, brez večjih ekonomskih težav. Življenje je lahko nasilno tudi glede na to, koliko naporov mora posameznik prenesti v osebem in družbenem oziroma poklicnem življenju. Dolgotrajne prisile in pritiski družbenega življenja namreč puščajo posledice na vseh, še posebno na odraslih in starejših odraslih. Družbeni pritiski so še posebej očitni za starejše delavce, kajti iz njih skušajo na trgu dela pridobiti čim več. Podobno se dogaja mlajši generaciji, četudi gre v slednjem primeru za manj očitno obliko nasilja.

Četudi se zdi pojav družbene izločenosti močno razpršen in zato težko opredeljiv, je dobro vedeti, da so obdobja sprememb neizogibno tudi čas, ko se rojeva in zlagoma širi

Je negotova prihodnost že sama bo sebi oblika nasilja nad človekom?

nova družbena paradigma, tj. značilen skupek pojavov in zakonitosti. V marsičem je tako današnja obravnava družbene izločenosti podobna obravnavi revščine v 19. stoletju. Revščina je bila značilna za vstop v industrijsko obdobje, pred nastopom socialne države. Družbena izločenost pa danes zrcali krizo temeljev, na katerih je počivala industrijska družba, in sicer desetletja po tistem, ko je revščina iz industrijske družbe že skoraj izginila. Tako revščino kot družbeno izločenost pa povezuemo, kot pravi francoski sociolog Robert Castel, z začasno in negotovo zaposlitvijo,

Življenje je nasilno tudi glede tega, kaj vse mora nekdo narediti, da uspe.

s pomanjkanjem usposobljenosti, z negotovo prihodnostjo. Tako sta revščina nekoč in družbena izločenost danes posledici materialnega odrekanja, moralne ponižanosti in predvsem »desocializacije« tj. umika socializiranosti onih, ki so se znašli na robu poglobitnih družbenih dogajanj brez možnosti participacije in odločanja.

Nasilje, ki se rojeva zaradi razmer revščine, tako zaznamuje največ boleznin in smrti, brezposelnosti, brezdomstva, pomanjkanja izobrazbe ter vsakodnevno nasilje lakote,

žeje, telesne bolečine. Avtorji, ki so pisali o t. i. novih revnih, posebno etnografi, so uporabljali termin »nasilje vsakdanjega življenja«.¹ Arthur Kleinman v svojem delu *The Violences of Everyday Life*² (1992) omenjeni termin širše uporablja. Strukturno nasilje se pojavlja v različnih oblikah, ki prizadenejo ljudi skozi družbeni red. Avtor ne nasprotuje tezi, da družbene sile najbrutalnejše vplivajo na revno prebivalstvo. Vendar nasilne posledice družbene moči vplivajo tudi na druge družbene skupine na načine, ki jih ni moč z lahkoto prepoznati; mogoče zato, ker niso tako neposredni in jih velikokrat sploh ne označujejo kot nasilje.

Življenje je boleče tudi glede na to, koliko mora nekdo prenesti, s čim vse se soočiti in kaj in koliko narediti, da uspe. Življenje doživlja kot travmo, povzročeno pod prisilami družbenega življenja, ki puščajo posledice.

Ena izmed pogostih posledic je označena z besedo stres. »Soočamo se lahko s čimerkoli, prilagodimo se celo nečloveškemu režimu. Tudi stres, obremenitev, je oblika nasilja v vsakodnevnem življenju. Stres povzroča nasilje,³ je razložila Jane Huffberg. Družbeno nasilje, predstavljeno skozi zgodbo Jane Huffberg, je razprostranjeno, lahko je celo pogubno in povzroča, da človek v življenju ne more biti zadovoljen. Tovrstno nasilje je veliko težje prepoznati kot očitno kršitev človekovih pravic, veliko težje kot denimo fizično nasilje in zatiranje. Navad-

Izraz »nasilje vsakdanjega življenja« se torej nanaša tudi na druge družbene skupine, ki živijo navidez urejeno življenje, brez večjih ekonomskih problemov. Kleinman v svojem delu (2000, str. 229) izpostavlja primer Jane Huffberg. Njena zgodba je podobna mnogim drugim zgodbam nasilja vsakdanjega življenja srednjega razreda Severne Amerike. Jane Huffberg (42) je svetovalka v afriško-ameriški mestni šoli in trpi za kronično bolečino in izčrpanostjo. Nasilje vsakdanjega življenja opredeli kot nasilje predpisanega delovnega časa in pomanjkanje časa zase. Izgubo in pritisk časa doživlja z izčrpanostjo in jezo. Jane Huffberg čuti, da zunanje časovne prisile obvladujejo oziroma prevladujejo nad potrebami njenega notranjega časa. To razume kot nasilje, ki ga družbeni red prizadeva njej.

no o tovrstnih prisilah družbenega življenja ne govorimo kot o nasilju, zato se mu je še težje upreti, se z njim sprijazniti in ga vzeti za samoumevno. »Sprijazniš se s tem, kar pride, ko pride. Ne bojuješ se proti vojni ali proti življenju ali proti smrti. Pretvarjaš se. In edini gospodar tega sveta je čas.«⁴

BOLEZEN KOT POSLEDICA DRUŽBENIH SPREMENB

Izgorelost (*burnout*) bomo v tem prispevku izbrali kot primer bolezni zato, ker s svojimi vzroki in simptomi nazorno ponazarja družbene razmere današnjega časa. Najkrajše jo lahko opredelimo kot »kronično stanje skrajne psihofizične in čustvene izčrpanosti«. Christina Maslach (1998), vodilna raziskovalka izgorelosti v svetu, je izgorelost opredelila kot »psihološki sindrom, ki se izraža kot čustvena izčrpanost, depersonalizacija in zmanjšanje učinkovitosti ter je posledica kroničnih medsebojnih stresorjev pri delu«. Po državah Evropske unije je ta bolezen že dobro znana in diagnosticirana, pri nas pa se o njej govori šele v zadnjem času. Nemške, švedske in nekatere druge zdravstvene zavarovalnice diagnozo priznavajo kot razlog za invalidsko upokožitev.

Sindrom izgorelosti preučujejo šele zadnjih trideset let, njegova pogostost pa vsako leto narašča. Po ugotovitvah Mednarodnega urada za delo postaja izgorelost, poleg depresije, glavna poklicna bolezen 21. stoletja. Na razširjanje sindroma izgorelosti po vsem svetu opozarja tudi Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), ki je že leta 1999 priporočila, naj države sprejmejo ukrepe za preprečevanje stresa in izgorelosti na de-

lovnem mestu. Raziskovalci povezujejo ta sindrom predvsem s stresom v delovnem okolju, šele v zadnjem času se usmerjajo tudi v osebnostne značilnosti oseb, ki izgorijo. Današnje družbene razmere so ugodne za nastajanje simptoma izgorelosti, kljub temu pa v enako obremenilnih okoliščinah

izgorevajo le nekateri posamezniki. Zatorej moramo upoštevati tudi osebnostne lastnosti, ki skupaj z družbenimi privedejo do bolezni. Skozi proces socializacije se oblikujejo določene lastnosti, osebnostne značilnosti, ki pripeljejo do vstopanja in vztrajanja v nerecipročnih življenjskih in delovnih odnosih. Vzgajani smo namreč v mišljenju, da je zadovoljevanje lastnih potreb sebičnost, saj je otrok pohvaljen predvsem takrat, ko zadovolji pričakovanja staršev. Naučimo se, da smo sprejeti in pohvaljeni, ko zadovoljimo pričakovanja drugih, svoje potrebe pa odložimo ali zanemarimo. S postavljanjem potreb drugih pred svoje vstopamo v nerecipročne situacije. Ta vzorec potem prenašamo v svoje osebne in delovne odnose. Herbert Freudemberger (1980) opredeljuje izgorelost kot stanje izčrpanosti, do katerega pride, ker predanost ideji, načinu življenja ali odnosu ne prinese pričakovane nagrade. Človek, ki je prej zmogel veliko, skoraj vse, začuti, da ne zmore več niti najmanjših telesnih in psihičnih naporov. Poleg tega se pojavi vrsta fizičnih in psihičnih simptomov. Med prvimi so najpogostejše težave s prebavili, srcem in ožiljem, alergije, padec imunskega sistema. Med psihične simptome spadajo občutki nemoči, jeze, ujetosti, cinizma, negativizma, odtujenosti od vsega in vseh, zmanjšanje koncentracije, oslabljenje spomina.

Raziskovalci izgorelosti opredeljujejo ta sindrom kot bolezen, ki nastane kot posledica neustreznih psiholoških okoliščin dela in se tudi kaže predvsem kot spremenjen odnos

Izgorelost postaja glavna poklicna bolezen 21. stoletja.

Vsako družbeno obdobje povzroči zanj značilna psihosomatska obolenja, ki so posledica neprimernih družbenih razmer in posameznikovih osebnostnih lastnosti.

Okrog 15 odstotkov ljudi v družbi potrebuje psihiatrično pomoč.

do dela. Prav povezanost z delovnim okoljem naj bi bila bistvena značilnost izgorelosti, ki naj bi jo ločevala od motenj s podobno simptomatiko: depresijo, anksioznostjo, sindromom kronične utrujenosti in posttravmatskim sindromom.

Prevladujoč tip osebnostne strukture se v svoji skrajni obliki kaže kot prevladujoča oblika psihopatologij v določenem obdobju (in tudi somatskih patologij, povezanih s psihosomatskimi bolehnji). Odstotek ljudi, ki potrebujejo psihiatrično in psihoterapevtsko pomoč, je precej konstanten ne glede na družbeno-ekonomske okoliščine in se giblje okrog 15 odstotkov. Prevladujoča oblika psihopatologij znotraj tega odstotka pa se spreminja v odvisnosti od oblik nasilja vsakdanjega življenja. Iz tega trenda so izključene klasične psihoze – bipolarne psihoze, shizofrenija, paranoidna psihoza. Njihov odstotek je konstanten ne glede na družbeno-ekonomske okoliščine (2–3 %) (Praper, 1999).

Tako psihoterapevti poročajo, da v zadnjih par desetletjih »klasične« nevrose skorajda izginjajo, nadomestile pa so jih motnje, ki izhajajo iz t. i. mejne osebnostne strukture – narcisoidne, borderline in shizoidne strukture osebnosti. Skupne značilnosti vseh treh

tipov so: nezmožnost vzpostavljanja bližnjih čustvenih stikov (čustvena odtujenost), torej dolgotrajne pripadnosti, nezmožnost vzpostavitve stika s svojimi temeljnimi potrebami zaradi razcepa jaza na pristni in lažni jaz (Winnicot, 1980) ter prevladovanje slednjega, potreba po zunanjem priznanju (storilnost kot sredstvo, družbeni status kot cilj), potreba po moči in nadzoru nad drugimi (tudi s pomočjo materialnega ali družbenega statusa), manipulativnost in neravnotežje med libidoznim in agresivnim nagonom v korist slednjega (Praper, 2004).

Te značilnosti lahko prevedemo v jezik našega vsakdanjega življenja: pomanjkanje pripadnosti med delodajalci in delojemalci, potrošniška usmerjenost, storilnostne vrednote, tekmovalnost (tudi do uničenja drugega, čeprav to ne prinese neposredne koristi), nejasni vrednostni sistemi in stopnjevanje nasilja na osebni in družbeni ravni (od vojne in terorizma, preko nasilnih kriminalnih dejanj do mobinga in nasilja v družini).

ČLOVEK IN DRUŽBENI SISTEM

Človek kot družbeno bitje zmeraj živi v nekakšnem družbenem sistemu, ki se mu mora prilagajati. Vendar naj bi bila po nekaterih razmišljanjih prav družbena prisila tisto, kar nam daje svobodo. Človek, rešen

Družbeno-ekonomske okoliščine, vrednostni sistemi, psihološke okoliščine dela, socializacijski sistemi, torej okoliščine, ki sprožajo nasilje vsakdanjega življenja, so rezultat dinamičnih odnosov med tistimi, ki so nosilci tega nasilja, in tistimi, ki so žrtve. Oboji skupaj v svojem medsebojnem odnosu soustvarjajo produkcijske (in družbeno produkcijske) odnose. Družbeno-ekonomske okoliščine in vrednostni sistemi so povezani z obliko produkcijskih odnosov in oblikujejo socializacijske procese. Ti nadalje vplivajo na oblikovanje (socialno zaželenih) osebnostnih potez, vrednostnih sistemov in socialnih vlog, tako da lahko govorimo o bolj ali manj družbeno sprejemljivih osebnostnih potezah v določenih družbeno-ekonomskih okoliščinah. Družbeno podkrepljevanje določene vrste osebnostnih potez skozi socializacijske procese tako lahko pripelje do prevladujočega tipa osebnostne strukture v določenem obdobju, ki pomaga ustvarjati in vzdrževati (skupaj z razvojem produkcijskih tehnologij in stanjem resursov) obliko družbeno-ekonomskih odnosov.

družbenih omejitev (ali jim sploh nikoli ni bil podrejen), naj bi bil prej zver kakor svoboden individuum. Brez družbenih norm bi bilo življenje negotovo, živel bi v agoniji neodločnosti. Vzorci in rutina, ki jih vsiljujejo družbeni pritiski, naj bi nam prihranili to agonijo. Tako večino časa ne vemo, kaj naj počnemo, vemo pa, kaj je prav in kaj narobe, ter se le redko znajdemo v okoliščinah, v katerih sami odgovorno sprejemamo odločitve. Richard Sennett tako opozarja, da rutina sicer lahko ponižuje, lahko pa tudi varuje.⁵

Obdobje »tekoče moderne«, kakor današnji čas imenuje Zygmunt Bauman, pa človeka vse bolj prepušča samemu sebi. Družbene norme in vrednote seveda niso izginile, vendar se vse bolj spreminjajo, zato si moramo svoj vrednostni sistem sami graditi. To se dogaja tudi na področju dela, ki nam je dolga leta nudilo občutek varnosti in zagotavljalo jasno identiteto.

NESTANOVITNOST OZIROMA PROŽNOST ZAPOSLOTITVE

V industrijski družbi sta delo in poklic za življenje človeku pomenila veliko več kot le sredstvo za preživetje, bila sta os življenja. Odraslost je bila povsem navezana na delo ne samo zaradi dolgotrajnosti dela, temveč tudi zaradi oblikovanja prostega časa glede na delo. Če poznamo poklic svojega sogaovornika, mislimo, da poznamo njega oz. njo. V družbi, kjer je življenje navezano

na vrstico poklica, poklic pove tudi, kakšne dohodke imamo, kakšen družbeni položaj ter kakšne so naše govorne sposobnosti, kaj nas zanima, s kom se družimo.

Sistem zaposlovanja, ki smo ga poznali do sedaj, temelji na standardizacijah vseh svojih glavnih dimenzij: na standardizirani delovni pogodbi, na standardiziranem delovnem mestu in delovnem času. Samoumevno je postalo, da se delo opravlja na določenem kraju, v organizacijah in podjetjih. Meje med delom in »nedelom« so bile jasno začrtane, časovno in prostorsko opredeljene, prav tako ločnice med brezposelnostjo in zaposlenostjo.

Družina in delo sta človeku nudila temeljno varnost. Življenju sta celo dajala notranjo stabilnost. Danes sta tako družina kot tudi poklic izgubila svoje nekdanje varnostne in zaščitne funkcije. »Z izgubo poklica danes izgublamo notranjo hrbtenico življenja, tisto, ki je nastala v industrijski dobi.«⁶ (Beck, 2001)

Po Baumanovih (2002) besedah je bila »težka moderna doba čas vzajemne angažiranosti, tekoča moderna doba pa je čas neangažiranosti, izmuzljivosti, bega in brezupne gonje. V tekoči moderni vladajo tisti, ki so najbolj izmuzljivi, se svobodno premikajo in svojih premikov nikoli ne napovejo.«⁷

Dandanes si vsakdo sam izgrajuje svoj vrednostni sistem.

Z izgubo poklica izgublamo notranjo hrbtenico življenja.

Preoblikovanje dela in virov v dobrine je »utekočinilo« stoletja stare institucije, na katere se je človek dolgo zanašal pri zadovoljevanju svojih potreb po varnosti in identiteti.⁸ Karl Polany (2001) je dejal, da je obravnavati delo kot blago fikcija, in s tem razgrnil posledice družbene ureditve, ki temeljijo na tej fikciji. Delo je bilo mogoče najeti ali zaposliti skupaj z delavci, kar je omejevalo svobodo delodajalcev. Nadzorovanje delovnega procesa je zahtevalo nadzorovanje delavcev. Ta zahteva je postavila kapital in delo enega nasproti drugemu in ju tako ali drugače držala skupaj. Posledica je bilo močno nasprotovanje, a tudi veliko vzajemnega prilagajanja pri ustvarjanju znosnih pravil sobivanja.

Virtualne organizacije spreminjajo delovne vrednote.

Tehnologija je omogočila, da je delo mogoče posredno nadzorovati in upravljati. Posledice pa so povsod iste. Povezanost med družbenimi delovnimi in proizvodnimi

procesu se zrahlja. Namesto vidne podjetniške oblike, npr. stolpnic in tovarniških hal, nastopi nevidna organizacija podjetja. Prožnost delovnega časa, prestop iz polnega delovnega časa v delo na različnih delovnih mestih s skrajšanim delovnim časom pa se ne more izvršiti brez sprememb v osebnem dohodku. Z delitvijo delovnega časa, katerega cilj je razprostranjenost *podzaposlenosti*, pa hkrati pride tudi do prerazporeditve dohodka, do manjše socialne varnosti, do priložnosti za kariero, do

Veliko naučenih navad za obvladovanje življenja ni več uporabnih.

vse nižjega položaja. Manj je strokovne, poklicne in hierarhične diferenciacije.

V nasprotju s trdo moderno sta glavni motiv in načelo delovanja tekoče moderne kratkotrajnost oz. takojšnjost, ki je tudi končni ideal. Racionalna izbira v dobi takojšnjosti, kakor piše Zygmunt Bauman (2002), pomeni prizadevati si za zadovoljitev, a izogibati se posledic, zlasti pa odgovornosti, ki jih take posledice lahko im-

plicirajo. Trajne sledi današnje zadovoljitve ovirajo možnosti jutrišnjih zadovoljitev. Trajnost se spreminja iz prednosti v breme. Glavni vir velikih dobičkov so postale ideje in ne več materialni predmeti. Ideje so narejene le enkrat, nato prinašajo bogastvo, pač glede na število kupcev, ki jih pritegnejo.

V dobi tekoče moderne, kjer prevladuje želja po takojšnjem, je večina naučenih navad za obvladovanje življenja izgubila uporabnost in smisel.⁹ Prožnost je postala moto dneva. Če jo uporabimo za trg dela, oznanja konec službe, kakršno poznamo. Napoveduje začetek dela s kratkoročnimi pogodbami, prehodnimi pogodbami in brez pogodb, pose, ki nimajo zagotovljene varnosti, pač pa člen, ki pravi »do nadaljnjega«.¹⁰

NEGOTOVA ZAPOSLOTEV IN NJEN VPLIV NA OBLIKOVANJE SAMOPODOBE

Delo je človeku dolga leta nudilo občutek varnosti in možnost identifikacije, sedaj delovno življenje prežema negotovost. Na delovnem področju podjetja ne skrbijo ustrezno za primerne delovne razmere zaposlenih. Produktivnost in konkurenčnost skušajo povečati z večjim številom delovnih ur in posledično s slabšimi delovnimi

Robert Reich (1991) deli ljudi, ki so zdaj v ekonomski dejavnosti, na štiri širše kategorije: (1) »manipulatorje simbolov«, tj. ljudi, ki si izmišljajo ideje in načine, da postanejo ideje zaželeni in tržni; (2) ljudi, ki so zaposleni z reproduciranjem dela (učitelji ali različni funkcionarji državne blaginje); (3) ljudi, zaposlene z zagotavljanjem osebnih storitev, ki zahtevajo neposredno srečanje s prejemniki storitev; jedro te kategorije so prodajalci proizvodov in proizvajalci želje po proizvodih; (4) ljudi, ki zadnje stoletje in pol tvorijo »družbeni podsloj« delavskega gibanja. Gre za »rutinske delavce«, privezane k tekočim trakom ali računalniškim mrežam in avtomatskim elektronskim napravam. V današnjem ekonomskem sistemu je te ljudi najlažje pogrešati, zavreči in zamenjati. Razpisi za njihova delovna mesta ne zahtevajo posebnih spretnosti in ne sposobnosti družbene interakcije s strankami. Tudi sami vedo, da jih je zlahka mogoče zamenjati in ne razvijejo navezanosti na delovna mesta ali trajnih vezi s sodelavci. To je po Baumanu (2002) naravni odziv na prožnost trga dela.

razmerami, čeprav študije kažejo, da med učinkovitostjo štirideset- in petdeseturnega delavnika ni bistvene razlike. Vse je usmerjeno v kratkoročne dobičke. Človek je za podjetje vreden samo toliko, kolikor lahko naredi v kratkem času. Lastniki kapitala so prepričani, da je virov dovolj in da je vsak zaposleni, ki izgori, takoj nadomestljiv. V najslabšem položaju se je tako znašla Reichova četrta kategorija ljudi, rutinski delavci, ki so še najlažje zamenljivi.

Ljudje vlagajo v odnose in tudi delovne odnose zato, ker pričakujejo, da bodo tako zadovoljili nekatere svoje potrebe. Potrebe, ki naj bi jih zadovoljilo naše delovno razmerje, so poleg ustreznega plačila za delo tudi pozitivna potrditev za dobro opravljeno delo (potreba po sprejetosti), razmeroma stabilni delovni pogoji (varnost), nadzor nad delovnimi okoliščinami, jasno opredeljene naloge ... Pričakujemo recipročnost med vloženim delom in nagradami (zadovoljitvijo

potreb). Danes nam področje dela nudi vse manj recipročnosti, naše potrebe tako niso zadovoljene, kar lahko vodi v izgorelost. Po modelu ERI (*Model of Effort-Reward Imbalance*) (Siegrist, 2002) zaposleni pristajajo na nerecipročnost med zahtevami in nagradami iz naslednjih razlogov: (1) delovna pogodba je slabo opredeljena ali nimajo izbire, ker bodisi nimajo dovolj izobrazbe, ker je trg dela zasičen ali ker niso mobilni, (2) delovno pogodbo sprejmejo zato, ker denimo pričakujejo izboljšanje svojega položaja v prihodnosti, (3) zaradi prevlade notranje motivacije pri preveč zavzetih osebah, ki tega ravnotežja pravzaprav ne zmorejo zaznati.

Po drugi strani pa tudi zaposleni, vključno z vrhunskimi menedžerji (Dupuy, 2005), ne izkazujejo pripadnosti delovnemu mestu (ali lastniku kapitala), temveč sledijo svojim individualnim ciljem (večja materialna nagrada in tako več materialnih dobrin, boljši

Pomemben del samopodobe vsakega posameznika je njegova poklicna samopodoba. V sedanjih okoliščinah je ta manj zgrajena na znanju (resursih) in bolj na operacionalizaciji znanja (tj. na dosežkih, ki jih navadno merimo z materialno vrednostjo in/ali družbenim statusom). Poklicna samopodoba je torej vse bliže pojmu storilnostno pogojene samopodobe (Hallsten idr., 2005), ki pa je labilna, podvržena nenehnemu vrednotenju samega sebe v luči trenutnih dosežkov in v primerjavi z dosežki drugih v referenčnem okolju (ter tudi zunaj njega). Absurden primer tega je Guinnessova knjiga rekordov.

V individualizirani družbi se moramo očitno naučiti, da samega sebe dojemamo kot središče svojega delovanja.

družbeni položaj in prestiž). Torej določena stopnja nezavezanosti ustreza tudi delojemalcem, saj bi jih pričakovanje zvestobe oviralo pri uresničevanju njihovih individualnih ciljev. Posledica je torej določena

stopnja depersonalizacije v odnosu do delovnega mesta, nadomešča jo identifikacija s svojimi (individualnimi) poklicnimi dosežki. Ti pa spet povečujejo (ali zmanjšujejo) človekovo tržno vrednost na trgu delovne sile.

Potreba po vzdrževanju pozitivne samopodobe (gre za notranjo motivacijo), ki je zgrajena na prevladujočem načelu delovanja (doing), prav tako vgrajenem v družbeni sistem vrednot, in manj na načelu bitja (being), žene posameznika v nov krog storilnosti.

V nasprotju z modelom *ERI* Batsonova teorija večanja spoštovanja do samega sebe (Batson, 1998) pravi, da vloga tistega, ki daje podporo, prispeva k njegovemu večjemu ugledu in je že sama po sebi družbeno nagrajujoča.

OBDOBJE INDIVIDUALIZACIJE

Soočanje s pritiski vse bolj negotovega trga dela pa je v današnji dobi še hujše, saj se morajo posamezniki, kljub temu, da gre za družbeni pojav, z njimi soočati predvsem sami. *Obdobje individualizacije* se je začelo že po drugi svetovni vojni, ljudje so

se začeli izločati iz tradicionalnih razrednih okoliščin in družinskih povezav ter so postajali vedno odvisnejši od samih sebe in svoje lastne usode na delovnem trgu. Od posameznikov se tako vedno bolj pričakuje, da bodo »individualno uporabili domiselnost, resurse in podjetnost ter se dvignili na bolj zadovoljujoč položaj in odpravili vse vidike svojega zdajšnjega položaja, ki jih morebiti motijo«. ¹¹ Tako nastajajo individualizirane življenjske oblike in položaji, ki ljudi silijo v to, da sami sebe – zaradi lastnega materialnega preživetja – naredijo za središče svojih lastnih življenjskih načrtov in načina življenja. Ljudje so se osvobodili iz vnaprej danih določitev, življenjske možnosti so odprte, zanje se morajo samostojno odločati. Ulrich Beck uporablja izraz »institucionalni individualizem«, ki se nanaša na to, da je tudi pravna država s svojimi pravicami in dolžnostmi vedno bolj ustvarjena za posameznike in ne za družine.

V individualizirani družbi se mora vsakdo in ob stalni zapostavljenosti naučiti, da samega sebe dojema kot središče svojega delovanja. Snovati mora svoje življenje, usmeritve, partnerstvo, prepoznavati in razvijati svoje sposobnosti. Za posameznika njegov položaj ni samo posledica dogodkov in razmer, temveč tudi posledica odločitev, ki jih je sam sprejel in jih mora videti in predelati kot take. Če so te dogodke nekoč obravnavali kot udarec usode, za katere nismo bili odgovorni, jih danes obravnavamo bolj kot osebni poraz, pa naj gre za neopravljeni izpit, ločitev ali brezposelnost. Svoje življenje

moramo oblikovati bolj dejavno, kot so to počele prejšnje generacije, sprejeti moramo odgovornost za posledice svojih dejanj in za življenjske navade, ki jih prevzemamo. Vsi, kakor razmišlja Anthony Giddens, moramo živeti na bolj odprt način z več refleksije kakor nekoč. Možnosti so bolj odprte, vendar individualizacija ljudem prinaša tudi »nove skrbi in nove strahove«. ¹²

INDIVIDUALIZACIJA, SPREMEMBE VREDNOT IN POSLEDICE

Obdobje sprememb je pripeljalo do krize vrednot. Nekdanji vrednotni sistem ne velja več, zdaj si mora vsakdo, namesto da bi internaliziral jasno opredeljen sistem zunanjih vrednot, kar daje bolj ali manj velik občutek varnosti, postaviti svoj osebni sistem vrednot in ga vsak dan sproti preverjati v stiku s spreminjajočim se družbenim okoljem. Vsakdo je odgovoren sam zase, zasluge za uspeh ali neuspeh se pripisujejo njemu. V socializmu je bil poudarek na kolektivnem delu za skupno dobro, tako je bila naravnana socialistična miselnost. Danes sta napredek in uspešnost stvar posameznika.

Raziskave kažejo, da »skoraj praviloma pregorijo najsposobnejši, najodgovornejši, najbolj zavzeti in najučinkovitejši ljudje, tisti, ki so bili do zloma uspešnejši od povprečja. Govorimo torej o prezavzetih osebah« (Siegrist, 2002). Gre za ljudi, ki so jim privzgojili storilnostno naravnano samopodobo. Se pravi, da so zadovoljni le, če veliko in dobro delajo ter jih tako drugi hvalijo. Sami sebi se zdijo vredni le toliko, kolikor naredijo, toda tudi ob največjih dosežkih ne čutijo zadovoljstva, dokler ne dobijo zunanje pohvale. Pri tem pa se ne zavedajo, da gre za lažno potrebo po potrjevanju in za pohvalo kot manipulacijo. Ne zavedajo se, da pri tem zadovoljujejo predvsem potrebe drugih, pri čemer svoje

temeljne potrebe, kot so počitek, druženje, osebna rast, kreativnost in podobno, popolnoma potlačijo. Tak človek zaradi potlačitve pravih potreb čuti tesnobo in nezadovoljstvo, ve, da je nekaj narobe, a misli, da se bo bolje počutil, če bo še več delal in bo še bolj pohvaljen.

Sedanje družbeno obdobje še posebej spodbuja te ljudi, saj je vsak odgovoren sam zase in od posameznika je odvisno, kakšen položaj si bo v družbi ustvaril, koliko bo

v življenju dosegel. Do kakšnih meja lahko sega današnja kapitalistična naravnost, se je pokazalo ne dolgo nazaj v televizijski oddaji *Polnočni klub* (17. 3. 2006). Eden izmed udeležencev je izjavil, da deloholikov ne bi smeli enačiti z drugimi zasvojenici, saj gre pravzaprav za družbeno koristno zasvojenost. Zato jim ne bi smeli braniti, da delajo toliko, kolikor sami hočejo. Ustvarjali naj bi več kakor drugi in s tem prispevali k družbenemu blagostanju. V resnici pa je glede na analize deloholizem precej manj produktiven. Podjetje dolgoročno z začasno povečano produktivnostjo na račun preobremenjenosti in izgorelosti več izgubi kot pridobi.

Generacija sedanjih staršev odraščajočih otrok v našem okolju je mogoče še toliko bolj vzgajala oziroma pritiskala na svoje otroke, da morajo biti povsod najboljši, ker so sami najmočneje doživeli in občutili ta družbeni prehod, spremembe vrednot, poudarjanje individualizma. Skrbi jih za lastno življenje in varnost, svoje strahove pa prenašajo na svoje otroke.

Individualizacija je eden od pomembnih vzrokov za močno ogroženost samostojnih podjetnikov s sindromom izgorelosti. Podatki iz ZDA kažejo, da je izgorelost lastnikov

Pogosteje pregorijo sposobnejši in bolj zavzeti ljudje.

Izgorelost lastnikov je že vodilni vzrok za zapiranje majhnih in srednjih podjetij v ZDA.

eden vodilnih vzrokov za zapiranje majhnih in srednjih podjetij. Zaradi majhnega obsega kapitala, s katerim razpolagajo, so nadvse ranljivi za najmanjše spremembe na trgu, prav tako nimajo resnične družbene moči in socialnega položaja, da bi lahko vplivali na družbeno-ekonomske okoliščine.

Žrtve individualizacije so tudi t. i. podjetniška elita, vrhunski menedžment, kot pravi Francois Dupuy v *La fatigue des élites, Le capitalisme et ses cadres* (2004). Znašli so se v vlogi upraviteljev premoženja lastnikov kapitala. Njihova naloga je povečevati dobiček lastnikom, pri čemer pa nimajo možnosti in pristojnosti, da bi zaščitili sebe ali zaposlene, prav tako jih ne ščitijo več niti podjetje niti lastniki. Ta položaj je pripeljal tudi do krize avtoritete vodilnih, saj jim sam položaj ne daje moči, temveč si jo morajo postaviti sami, čeprav so v enakem

položaju najete delovne sile kot drugi zaposleni.

Zaradi višje izobrazbe so sicer bolj (poslovno) mobilni in zato v boljšem položaju kot drugi zaposleni, vendar so v kriznih situacijah tudi bolj

prepuščeni samim sebi.

Posledica tega položaja sta razočaranje in nihilizem, ki se lahko obrne tako proti podrejenim kakor tudi proti lastnikom ali proti

samemu delu. Morda smo na pragu novega spopada dveh elit: lastnikov kapitala in lastnikov znanja za upravljanje s kapitalom.

NASILJE, IZHAJAJOČE IZ LASTNE PRISILE

Posebnost današnjega obdobja je v tem, da mnogi ne potrebujejo več zunanjih dejavnikov, ki bi jih gnali čez rob, temveč so zunanje prisile ponotranjili tako močno, da ženejo sami sebe. Tuja pričakovanja so internalizirali tako, da so postali njihove vrednote in potrebe. Navzven delujejo skrajno močno in avtonomno, objektivno pa v sebi ves čas nosijo vgrajene zapovedi in vzorce obnašanja. Za njihove potrebe jim vedno zmanjka časa in energije.

Nasilje notranje prisile lahko deluje po dveh kanalih: preko (vsiljenih) integriranih potreb drugih in preko intrapersonalnega vrednostnega sistema, kar pripelje do ravnanja »v korist lastne škode«.

Poleg zapovedi in prepovedi neposrednega okolja internaliziramo tudi cilje in vrednote širšega socialnega okolja. Iz obojega gradimo tudi svoj vrednostni sistem, ki je sam po sebi močan izvor motivacije. Če so razlike med zunanjim (npr. vrednostnim sistemom podjetja) in našim notranjim vrednostnim sistemom zelo velike, spet sprožajo notranje

Je na pragu spopada med lastniki kapitala in lastniki znanja?

Internalizirane potrebe drugega (introjekte) so nam vsilili (zato ne moremo nevtralizirati njihove agresivne razsežnosti), čeprav jih na zavedni ravni ne doživljamo kot take. Zato delujejo, v nasprotju z našimi temeljnimi potrebami, ki so del našega (odrinjenega) pristnega jaza, kot notranja prisila in so polne agresivnega naboja (Praper, P., 2004). Prisila je pravzaprav dvojna: na eni strani gre za pritisk temeljnih potreb in aktiviranje nam vsiljenih potreb. Posledično je tudi izvor agresivnih impulzov dvojen. Motivacija, ki izhaja iz nam vsiljenih potreb, se zato hrani z energijo agresivnega nagona, ki ni bil nevtraliziran, saj v vsakem primeru izhaja iz (dvojnega vira) frustracije. Neuravnoteženo agresivno energijo spremljajo okrnjeni adaptacijski mehanizmi (Klein, 1998). Zato notranja prisila privede do tega, da se agresivni impulzi in izražanje teh močno povečajo in postajajo vse bolj destruktivni. Kadar gre za skrajno obliko frustracije zaradi vsiljenih potreb, lahko ta pripelje celo do samomora.

napetosti. Ta razlika lahko pripelje do treh procesov: adaptacije (vedenjskega prilagajanja), internalizacije in integracije (prevzemanja vrednot okolja) ali do zavračanja. Če so razlike prevelike in ni možna niti adaptacija, notranja prisila neprestano deluje. Drug vir napetosti je lahko razlika med internaliziranimi vrednotami ter temeljnimi potrebami. Ta razlika je pri posameznem človeku sama zase uničujoča oziroma ga uničuje.

NEZMOŽNOST VPLIVANJA IN NADZOROVANJA

Po eni strani so torej vse pomembne odločitve in njihove posledice preložene na nas same, po drugi strani pa nimamo nadzora nad svojim širšim okoljem in ne moremo vplivati nanj. Posameznik se je resda individualiziral in povlekel iz tradicionalnih družbenih okvirov, vendar to še ni uspešno osvobajanje, saj v veliki meri ostaja odvisen od negotovega trga delovne sile. To vpliva na vse vidike njegovega življenja.

Individualizacija gre, pravi Ulrich Beck (2001), z roko v roki z močno standardizacijo. Ravno tisti mediji, ki povzročajo individualizacijo, povzročajo tudi standardizacijo. Standardizirani so trg, denar, pravo, mobilnost, izobrazba itd. Posameznik pa je vseskozi odvisen od trga (dela), od česar je odvisen tudi njegov osebni položaj. Tako ravno individualizirani obstoj postaja vedno odvisnejši od razmerij in razmer, na katere ima nekdo malo ali nič vpliva. Nastajajo

konfliktni položaji, ki se upirajo vsakemu individualnemu razreševanju. Še najočitneje pride do prekrivanja te vrste pri ženskah, za večino katerih še vedno velja družinski ritem, poleg tega pa še izobraževalni in poklicni ritem, iz česar nastajajo konfliktna situacije in stalno nezdržljive zahteve.

Kako močan je vpliv pričakovanih družbenih spolnih vlog, ilustrirajo rezultati finske raziskave *When It Is Better to Give Than to Receive: Long Term Health Effects of Perceived Reciprocity in Support Exchange* (Vaananen idr., 2005). Raziskovali so vpliv vloge dajalca in prejemnika podpore v medosebnih odnosih na zdravstveno stanje

(podatki o odsotnosti z dela za devet let). Rezultati so pokazali, da so moški bolj zdravi, ko so v vlogi prejemnika podpore v medsebojnih odnosih, ženske pa v vlogi dajalca podpore. Pisci raziskave so odkrili, da neuskklajenost z družbeno spolno vlogo žensk (dajalca podpore) in moških (prejemnika podpore) slabša zdravstveno stanje zaposlenih.

Zasebna sfera ni več tisto, kar se zdi. Z odvisnostjo od institucij pri individualnih položajih nastaja občutljivost za krize. Institucije namreč delujejo v pravno fiksiranih okvirih »normalnega življenja«, ki mu je dejanskost vedno manj podobna. Hrbtenica normalne biografije je normalno delovno razmerje. Obenem narašča število tistih, ki četudi želijo, ne zmorejo vstopiti v sistem zaposlovanja ali to zmorejo le s trudom.

Ženske so sprejele družbeno vlogo dajalca podpore.

Primer, ko nezmožnost vpliva posamezniku povzroča frustracije, je prikazovanje nasilja v medijih. Prikazovanje nasilja v medijih sprejemamo kot obliko družbene izkušnje. Mediji ustvarjajo strah in napetost. V želji po pritegovanju občinstva mediji o nasilju poročajo na senzacionalističen, spektakularen način. Gledalci so preplavljeni s prikazi nasilja in trpljenja, na katere pa nimajo vpliva. Po eni strani v njih to povzroča čustveno otopelost, po drugi pa frustracije zaradi nezmožnosti, da bi nanje vršili vpliv. Preobilje nasilnih medijskih podob povzroča »moralno izčrpanost, izčrpanost empatije in političen obup«.¹³

Družbi, ki izstopa iz industrijskega načina življenja, določenega z družbenimi razredi, družino, vlogami spolov in poklicem, stoji nasproti sistem svetovalnih, upravnih in političnih institucij. Te prevzemajo nekakšno namestniško funkcijo za iztekajočo se industrijsko dobo.¹⁴

V družbi moderne se nimamo na nikogar opreti in nikomur upreti.

Vendar tudi institucije moderne države izgubljajo moč in ljudem ne morejo več zagotavljati varnosti. Politika, ki je včasih odločala o tem, katere stvari morajo biti narejene in kdo jih bo naredil, nima več moči, da bi spodbujala ljudi k delu. Medtem ko vsi dejavniki političnega življenja ostajajo tam, kjer so bili, zvezani s svojimi položaji, se moč in oblast pretakata daleč onkraj njihovega dosega. »Naša izkušnja je podobna izkušnji potnikov na letalu, ki visoko v zraku odkrijejo, da pilota ni v letalu,«¹⁵ piše Zygmunt Bauman. Ljudje ne vedo več, na koga bi se pri svojih težavah obrnili, in ni nikogar, ki bi se mu mogli upreti. Prej je bilo drugače. Delavci so natanko vedeli, kdo je kriv za neprimerne življenjske razmere, in so se lahko uprli.

Peyrefitte je opozoril, da sta bila podjetje in zaposlitev najpomembnejša za vzpostavljanje zaupanja. To, da je bilo v kapitalističnem podjetju tudi polno konfliktov in konfrontacij, nas ne bi smelo zavesti. Ni namreč tekmovalja brez zaupanja. Zaposleni so se bojevali za svoje pravice, ker so zaupali v obliko moči. Danes ljudje ne pričakujejo več, da bodo celo svojo delovno dobo preživeli v enem podjetju. Tudi svoje prihranke raje zaupajo investicijskim skladom ali zavarovalniškim družbam, kot pa da bi računali na pokojnine, ki bi jih morala zagotoviti podjetja, v katerih delajo. Na zaščito in pomoč države ni več moč računati, saj ji moč upada, ker to ustreza globalnim podjetjem.

Kapital je postal premičen, nič več ni

ustaljen na določenem ozemlju, kar mu omogoča izsiljevanje nosilcev politike, ki pa so ustaljeni na nekem ozemlju. Vsaka vlada mora upoštevati grožnjo kapitala, da se bo odselil drugam, da bo umaknil svoje investicije. Vlade kapitala ne morejo prisiliti, da ostaja, lahko pa ga mamijo z ustvarjanjem čim boljših razmer za svobodno podjetnost, kar pomeni, da prilagodijo svoje politično delovanje pravilom svobodnega podjetništva. S propadom zaupanja v podjetja in državne institucije se manjša volja ljudi do političnega udejstvovanja in kolektivne akcije. Čeprav se mnogi soočajo s podobnimi težavami, do njih pristopajo individualizirano in ne skupaj. Delovno življenje je bilo sicer že nekdanj polno negotovosti, vendar današnja negotovost prinaša nekaj izrazito novega. Stvarem, ki grozijo, da bodo uničile naša sredstva delovanja in možnost, da se preživljamo, se ne moremo zoperstavljati združeno, s skupno pretehtanimi, dogovorjenimi in utrjenimi ukrepi. Problemi udarjajo nepričakovano, naključno, brez vidne logike. Današnja negotovost individualizira, ločuje namesto združuje, ideje o skupnih interesih pa so vse bolj meglene. S sodobnimi strahovi, bojznimi in stiskami se soočamo sami, življenjske strategije preživetja so odvisne od posameznikov. Zaposlovanje je postalo kratkoročno in nezanesljivo, pravila napredovanja in odpuščanja ne veljajo več ali se neprestano spreminjajo. Zmanjšuje se obojestransko lojalnost in vzajemnost ter možnost za grajenje dolgoročnih odnosov.

POSLEDICE NEZMOŽNOSTI VPLIVANJA IN NADZOROVANJA

Danes torej izgublamo občutek nadzora nad svojim življenjem, kar lahko štejemo za enega izmed družbenih dejavnikov, ki vplivajo na obolevanje za izgorelostjo. Med boleznijo se ta občutek vedno bolj krepi. Izgorelost

zato lahko pripelje celo do bilančnega samomora. Sproži ga občutek ujetosti, objektivne nemoči in izgube nadzora nad svojim življenjem, ne pa izguba volje do življenja. Imamo namreč temeljne psihološke potrebe: potrebo po zmožnosti, potrebo po tem, da razumemo svet, in potrebo po socialnih interakcijah. Če pogledamo vprašanje zmožnosti in družbeno okolje, ugotovimo, da smo zmožni na svoji ravni, od tam dalje pa ne, saj živimo v družbenem okolju, ki ima svoje zakonitosti. Nimamo vpliva denimo na to, kakšna bodo zakonska določila, nimamo direktnega vpliva na vrednostni sistem. V svojem mikro okolju se sicer lahko uveljavimo in družbeno-ekonomski položaj nam daje večjo vplivnost, vendar je povsod neka meja. Na širše okolje, ki nam določa način življenja in vrednote, torej nimamo vpliva. Centri moči so nejasni, mreže vplivanja in vzvodov oblasti zapletene, kar nam otežuje, če ne že onemogoča, da bi dejavno spreminjali širše družbeno okolje.

MANIPULACIJA S STRAHOM

K temu, da se ljudje v sodobnem življenju počutijo negotove, da izgubljajo nadzor nad svojim življenjem in jih je strah, pa ne pripomorejo le spreminjajoče se socialno-ekonomske razmere in njihovi vplivi na življenje posameznika. Poleg sprememb, ki jih posamezniki doživljajo ali opažajo, je Frank Furedi¹⁶ pokazal, da ljudje danes vse pogosteje in vse množičneje podlegajo strahovom, ki niso utemeljeni na njihovih osebni izkušnjah. Ti strahovi so potencialni, nanašajo pa se na osebno zdravje, okolje, tehnologijo, nove proizvode, nevarnost terorizma, naravnih nesreč itd.

Razvoj tehnologije je omogočil, da ljudje o potencialnih nevarnostih vedo veliko več. Slišimo o njih, beremo o njih. Grožnje naj bi prežale vsepovsod, vendar se vedenje o tem, v kakšni meri smo zares ogroženi,

izmika presoji, ostaja prepuščeno domnevam, zunanjim manipulacijam. Poznavanje tveganja torej s pomočjo sodobne tehnologije narašča. Opozarjanje, prikazovanje in razkrivanje sodobnih nevarnosti in tveganj je močan dejavnik gospodarskega razcveta. To je posebej očitno pri razvoju ustreznih gospodarskih panog; enako tudi pri naraščajočih javnih izdatkih za varstvo okolja, boj proti civilizacijskim boleznim itd. Industrijski sistem ima korist od nezdravih razmer, ki jih proizvaja. S proizvodnjo tveganja, kakor razlaga Beck, se potrebe dokončno iztrgajo iz svojih preostalih naravnih sidrišč. Trženje tveganja je neskončno. S spreminjajočimi se opredelitvami raznih oblik tveganja je mogoče ustvariti povsem nove potrebe in trge.¹⁷

V občutku ogroženosti je torej gospodarstvo našlo novo tržno nišo, našli pa so jo tudi politiki in njim podložni mediji. Kakor razlaga magister Goran Klemenčič, je strah danes eden največjih mobilizacijskih dejavnikov v zahodnih družbah: »Dosti tega strahu je iracionalnega. Kar pa ne spremeni dejstva, da so v tem strahu najprej mediji, nato pa tudi politika – zavedno ali nezavedno – našli tržno nišo za mobilizacijo javnega mnenja in volilnega telesa, ki se je že pred časom prenehalo odzivati na velike ideje in izčrpane leve in desne ideologije.«¹⁸

Glavni namen poudarjanja novodobne ogroženosti in nevarnosti je psihološki. S tem se ustvarja ozračje strahu in negotovosti, ki vpliva na večjo podredljivost ljudi. »Manipulacija s strahom je sredstvo družbenega nadzora, ki se uporablja na raznih nivojih družbenega življenja v različnih družbeno

Občutek nemoči in nadzora nad lastnim življenjem lahko pripelje do bilančnega samomora.

Opozarjanje na nevarnosti in vzbujanje strahu v ljudeh je močan dejavnik gospodarskega razvoja.

zgodovinskih kontekstih.«¹⁹ Strah v ljudeh ustvari trajen občutek tesnobe, jih ohromi in jim oteži samostojno razmišljanje in upiranje krivicam sistema.

ZA ZAKLJUČEK O POSLEDICAH VSAKDANJEGA NASILJA DRUŽBENEGA SISTEMA

Življenje med množico tekmujočih vrednot, norm in življenjskih slogov, brez trdnega jamstva, da delamo prav, brez nekdanjih

Življenje v množici tekmujočih vrednot ima svojo ceno.

institucij, ki so nam ponujale varnost, z mediji, ki pretirano prikazujejo nevarnost, je tvegano in ima visoko psihološko ceno. Zaradi procesa individualizacije se družbeni problemi, ki jih na

podoben način doživljajo mnogi, sprevržejo v individualne probleme, oziroma se družbeni problemi »neposredno sprevržejo v psihične dispozicije: v osebno nezadostnost, občutenje krivde, strahove, konflikte in nevrose. Nastane – precej paradoksalno – nova povezanost med posameznikom in družbo, povezanost med krizo in boleznijo, pri čemer se družbene krize kažejo kot indi-

Zdi se, da izgorevanje in izgorelost tako v svojih vzrokih kot tudi v svojih simptomih odlikavata duh časa, v katerem živimo. Najbolj želene in družbeno sprejete osebne lastnosti so istočasno tudi posameznikov »program za samouničenje«. Skozi socializacijske procese kot osnovno merilo za vrednotenje samega sebe in svojega družbenega položaja vgrajujemo tisto, kar nekdo producira. S tem je vgrajena notranja prisila, ki jo zunanji nadzor le vzdržuje. Zaradi individualizacije smo osamljeni, na podporo drugega – tekmeča in družbenega okolja – ne moremo računati.

vidualne in jih tedaj ne zaznamo več ali pa le zelo posredno zaznamo njihov družbeni značaj.«²⁰ Tako se s problemi soočamo sami, jih jemljemo kot osebne neuspeh in jih tako težje ali pa sploh ne rešujemo. V svojih stiskah se počutimo osamljeni, pa čeprav gre za družbeno problematiko.

Svet se spreminja hitreje, kot ga večina od nas utegne dohajati in se miselno ter fizično prilagajati novim vrednotam, življenjskim slogom. Dobro se znajde le peščica vodilnih ljudi, ki tudi postavljajo in zapovedujejo prioritete. Nekdanji varnosti se ne moremo miselno odpovedati kar čez noč, zlasti ne brez vsaj megleno vidnih obrisov alternativ, ki naj bi nam povrnilo občutek nadzora nad življenjem.

Vrednost (ali ceno) tistega, kar nekdo producira, postavlja okolje (trg, vključno s trgom delovne sile). S produciranjem povečuje kapital drugega, tistega, ki ga je programiral, ki mu v zameno daje sredstva za preživetje in najpomembnejše – priznanje skozi njegov družbeni položaj in občutek družbene moči (čeprav ta v resnici pripada le lastnikom kapitala). Tega pa je možno obdržati samo z novimi in novimi produkti. Zaslug ni več, so samo novi dosežki.

Na izčrpavanje svoje produkcijske energije (menjalne vrednosti) se nekdo, ki izgoreva, torej odzove tako, da poveča storilnost, da postane zasvojen z delom. Občutek ujetosti, čeprav na videz iracionalen, saj vendar živimo v družbi, ki nam daje možnost številnih izbir, je povsem utemeljen. Priznan sem, torej obstajam, samo če produciram, zadovoljujem potrebe drugega.

Izgorelost v svoji končni obliki (adrenalna izgorelost) posamezniku za dolgo časa ali trajno odvzame njegovo produkcijsko zmogljivost, njegovo menjalno vrednost. Pojmujemo jo lahko kot zadnji obrambni mehanizem nagona po preživetju, saj bi notranja prisila (podprta z družbenim priznanjem) lahko privedla do dokončnega

izčrpanja energetskih rezerv – torej do smrti, samouničenja. Za smrt zaradi prevelike delovne izčrpanosti in samomor zaradi izgo-relosti pa so na Japonskem celo oblikovali novi besedi: *karoši* in *karojisatsu*.

Zdravljenje in odpravljanje posledic izgorelosti je spet usmerjeno v obnavljanje produkcijskih zmožnosti ter s tem navideznega nadzora nad življenjem. Zato velika večina terapevtskih programov (KVT) jemlje za izhodišče, da ima človek, ki izgoreva, neustrezne strategije za spoprijemanje s stresom na delovnem mestu. Ljudi usmerjajo v to, da je stres nekaj, kar prihaja od zunaj, le znati se je treba boriti z njim, pa bomo lahko spet dobro delali.

Alternativa je invalidska upokojitev – torej izguba družbenega statusa in vpliva, ki si ga nekdo zagotavlja s tem, da producira. Temu sledi tudi zmanjšanje sredstev za preživetje. Če parafraziramo psihoanalitike, je v širšem kontekstu prenesena vloga (neoprijemljivega) falusa (moči) v sistem družbene moči (statusa), zato je možna le abstraktna potrditev, ki jo daje (neoprijemljiv) center moči. Avtoriteto očeta je prevzela avtoriteta (spet neoprijemljive) institucije družbenega sistema. Ta je odvezel očetu moč s tem, da mu je odvezel možnost potrjevanja (in kaznovanja). Očetovo priznanje je nevredno, če ga ne potrdi družbeni sistem – preko ugleda, statusa in družbene moči.

Kastracija je popolna. Moč je posamezniku (ne glede na spol) odvzeta, prav tako izvor moči. Abstraktna avtoriteta (kapital – falus) pa daje potrditve samo tistemu, ki ga reproducira, povečuje falus. Posamezniku preostaneta samo dve možni vlogi (spet ne glede na spol) – *doing* (subjekt, ki povečuje falus, a ga ne more dobiti, dobi lahko samo nadomestno zadovoljitev – priznanje in tako s pomočjo projektne identifikacije dobi občutek moči) ter regresivni *being* (subjekt, ki se odpove svoji identiteti s simbiotičnim zlivanjem z nosilcem *doinga*), ki preko pro-

jektne identifikacije s subjektom, tistim, ki (re)producira (in se sam projektno identificira s falusom) spet dobi nadomestne zadovoljitve (in s tem nadomestek moči).

Edini falus (moč in s tem moč nadzora) je torej kapital. Absurd je, da ta ne daje objektivne moči niti svojemu lastniku, saj je postal sistem reprodukcije kapitala tako kompleksen, da lastnik za njegovo vzdrževanje in reprodukcijo potrebuje druge (upravljalce kapitala).

Kapital-falus-moč-nadzor je torej postal avtonomen. Posamezniku preostane le navidezna vloga moči, ki mu jo ta (falus) dodeljuje, ter neskončno prikrivanje in odpiranje občutka nemoči. Kolektivno nezavedno je vse večje in vse bolj agresivizirano. Zato je tudi individualizacija kot imperativ – odcep od kolektivnega nezavednega, ki edino lahko ogrozi avtonomni falus.

Ker avtonomni kapital lastnika (nadzornika) več ne potrebuje, vgrajuje v tiste, ki bi to po svojih lastnostih lahko postali, »program za samouničenje« – predispozicijo za izgorevanje.

Morda se sliši kot *Krasni novi svet*, morda pa ta svet že živimo. Vanj smo vstopili neosveščeni in »programirani«, da ga reproduciramo. Tukaj pa imajo ključno vlogo izobraževanje in izobraževalci, da osvestijo in usposablajo ljudi za prepoznavanje in spreminjanje teh mehanizmov.

VIRI IN LITERATURA

- Arendt, H. (1985). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
 Bauman, Z. (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba/*cf.
 Batson, C. D. (1998). *Altruism and prosocial beha-*

Zaslug ni več, štejejo samo novi dosežki.

Kapital je postal avtonomen, niti lastniki kapitala nimajo več nadzora nad njim.

- vior. V Gilbert, Fiske & Lindzey (ur.), *The handbook of social psychology*, 2, str. 282–316. New York: McGraw-Hill.
- Beck, U. (2001). *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Bourdieu, P. (1993). *La Misere du monde*. Pariz: Seuil.
- Debord, G. (1999). *Komentarji k družbi spektakla*. Ljubljana: Študentska založba.
- Dupuy, F. (2005). *La fatigue des élites. Le capitalisme et ses cadres*. Pariz: Le Seuil.
- Freudenberger, J., Richelson, H. G. (1980). *Burnout: How to Beat the High Cost of Success*. New York: Pergamon.
- Furedi, F. (2005). *Culture of fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectations*. London, New York: Continuum.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hallsten, L., Josephson, M., Torgén, M. (2005). Performance-based self-esteem. A driving force in burnout proces and its assessment. *Arbete och Halsa*, 4, str. 117–139.
- Hobsbawm, E. (1998). *The nation and globalization*. Constellations, marec.
- Hughes, N. (1992). *Death without Weeping: The violence of everyday life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.
- Jurančič Šribar, L. (2006). Vsakdanje nasilje družbenega sistema in njegove posledice za posameznika. *Seminarska naloga*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Klein, M. (1998): *Zavist in hvaležnost*. V *Zavist in hvaležnost*. Ljubljana: Studia Humanitatis, str. 477–554.
- Kleinman, A., Veena, D., Lock, M. (1997). Introduction. V Kleinman, Das, Lock (ur.), *Social Suffering*. California: University of California Press.
- Kleinman, A. (1997). *The Violences of Everyday Life: The Multiple Forms and Dynamics of Social Violence*. V Das, Kleinman, Ramphele, Reynold (ur.), str. 232.
- Kleinman, A., Kleinman, J. (1997). *The Appeal of Experience; The dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times*. V Kleinman, Das, Lock (ur.), str. 9.
- Kleinman, A. (2000). *The Violences of Everyday Life*. V Veena, Kleinman, Ramphele, Reynolds (ur.), *Violence and Subjectivity*. Berkeley: University of California Press, str. 226–241.
- Klemenčič, G. (2006). *Koliko varnosti za koliko svobode?* Delo, Sobotna priloga, 25. marec.
- Maslach, C. (1998). *A multidimensional theory of burnout*. V Cooper (ur.), *Theories of Organisational Stress*. Oxford: University Press, str. 68–85.
- Peyrefitte, A. (1998). *La Societe de confiance: Es-sai sur les origines du developpment*. Pariz: Odile Jacob.
- Polany, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press (1944, 2001).
- Povrzanović Frykman, M. (2006). *Zaboravljena večina, sjećanja civila na rat u Hrvatskoj 1991–92*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku. V tisku.
- Praper, P. (1999). *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
- Praper, P. (2004). *Od agresivnosti do iniciativnosti*. V Praper, Korenjak (ur.), *Agresivnost*. Zbornik prispevkov. 8. Bregantovi dnevi. Ljubljana: Združenje psihoterapevtov Slovenije, str. 39–57.
- Reich, R. (1991). *The Work of Nations*. New York: Vintage Books.
- Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W. W. Norton & Co.
- Siegrist, J. (2002). *Effort-reward Imbalance at Work and Health*. V Perrewe, Ganster, (ur.), *Research in Occupational Stress and Well Being, 2: Historical and Current Perspectives on Stress and Health*. New York: JAI Elsevier, str. 261–291.
- Vaanaanen, A., Buunk, B., Kivimaki, M., Pentti, J., Vahtera, J. (2005). *When It is Better to Give Than to Receive: Long Term Health Effects of Perceived Reciprocity in Support of Exchange*. *Journal of Personality and Social Psychology*, let. 89, 2, str. 176–193.
- Winnicott, D. W. (1980). *Dijete, obitelj i vanjski svijet*. Zagreb: Naprijed.
- Wolf, R. E. (2002). *National Liberation*. V Vincent (ur.), *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*. Blackwell Publishers.
- Worsley, P. (1964). *The Third World*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- ¹ Schepher-Hughes, N. (1992). *Death without Weeping: The violence of everyday life in Brazil*. Berkeley: University of California Press, nav. po Kleinman, A. (2000). *The Violences of Everyday Life*. V Das, Kleinman, Ramphele in Reynolds (ur.), *Violence and Subjectivity*. Berkeley: University of California Press, str. 226–241.
- ² Kleinman, n. d., str. 227, 228.
- ³ Kleinman, n. d., str. 230.
- ⁴ Kleinman, n. d., str. 226.
- ⁵ Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W. W. Norton & Co., str. 44, nav. po Bauman, n. d., str. 29.
- ⁶ Beck (2001). *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina, str. 203.
- ⁷ Bauman, n. d., str. 154.
- ⁸ Wolf, E. R. (2002). *National Liberation*. V Vincent (ur.), *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*. Velika Britanija: Blackwell Publish-

ers, str. 121.

⁹ Bauman, n. d., str. 160–164.

¹⁰ Bauman, n. d., str. 187.

¹¹ Bauman, n. d., str. 171.

¹² Giddens (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Velika Britanija: Folite Press, str. 37.

¹³ Kleinman, A., Kleinman, J., *The Appeal of Experience; The dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times*. V Kleinman, Das, Lock (ur.), n. d., str. 9.

¹⁴ Beck, n. d., str. 196.

¹⁵ Bauman, n. d., str. 169.

¹⁶ Furedi, F. (2005). *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectations*. Continuum, London, New York, nav. po Povrzanović Frykman, Zaboravljena večina, sjećanja civila na rat u Hrvatskoj 1991–92. Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, v tisku (2006).

¹⁷ Beck, n. d., str. 67, 68.

¹⁸ Klemenčič, G. (2006). *Koliko varnosti za koliko svobode? Delo, Sobotna priloga*, 25. marec, str. 8–10.

¹⁹ Povrzanović Frykman, n. d.

²⁰ Beck, n. d., str. 145.